

Dilenciliği Yönetmek: 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Suç, Sapma ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında Dilencilik

Managing Begging: Begging in the Context of Crime, Deviation and Social Control in the 19th Century Ottoman Center

Hülya ÖRKİ* - Hayrettin PULAT**

Öz

Bu çalışma temel olarak 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilik olgusunu sapma, suç ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda kronolojik kesit olarak Osmanlıda dilencilikle ilgili düzenlemelerin arttığı bir dönem olan 19. yüzyıl tercih edilirken, çalışma mekânsal anlamda merkeze odaklanmıştır. Böylesi bir tercihte etkili olan temel faktör, dilencilikle ilgili resmî belgelerin 17. yüzyıl sonrasına dayanması ve 19. yüzyıla ait belgelerin daha fazla olması, bahsi geçen belgelerin büyük oranda merkeze odaklanmasıdır. Bu çalışmanın önemi, Osmanlıda dilencilik olgusunu suç, sapma ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde ele almasıdır. Yöntemsel açıdan örnek vaka incelemesine dayanan bu çalışma 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilikle ilgili yayımlanan arşiv belgelerinin analizini temel almaktadır. Çalışma kapsamında seçilen kronolojik döneme ait 42 adet arşiv belgesi incelenmiş olup bu belgeler arasından seçilen 30 adet belge kullanılmıştır. İncelenen belgeler doğrultusunda, araştırma kapsamında Osmanlı merkezinde gerçek anlamda dilenciliğin bir suç olmadığı ancak 19. yüzyıl sonrasında dönüştürülen algıyla birlikte dilenciliğin toplumsal ve ahlaki bir sorun olarak görüldüğü ve engellenmesi yönünde çalışmalar yapıldığı, bu amaçla darülaceze kurumu kurularak dilencilerin buralara kapatıldıkları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Dilencilik, 19. Yüzyıl, Modern Devlet, Sosyal Kontrol, Suç, Sapma

Abstract

This study basically aims to examine the phenomenon of begging in the 19th century Ottoman center within the framework of the concepts of deviation, crime and social control. For this purpose, while the 19th century, a period in which the regulations regarding begging increased in the Ottoman Empire, was preferred as a chronological section, the study focus on the center in spatial terms. The main factor affecting such a choice is that the official documents on begging date back to the post 17th century, there are more documents from the 19th century, and the aforementioned documents mostly focus on the center. The importance of this study is that it examines the phenomenon of begging in the Ottoman Empire within the framework of the concepts of crime, deviation and social control. This study, which is a methodological case study, is based on the analysis of archive documents published on begging in the 19th century

Makale Geliş Tarihi: 06.04.2023. Makale Kabul Tarihi: 23.01.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖRKİ, Hülya – PULAT, Hayrettin. "Dilenciliği Yönetmek: 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Suç, Sapma ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında Dilencilik". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 317-338. DOI: 10.19060/gav.1601735

* Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: horki@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8424-7112.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: hpulat@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3852-5924.

Ottoman center. Within the scope of the study, 42 archival documents belonging to the selected chronological period were examined and 30 documents selected from among these documents were used. Within the scope of the research, it was seen that begging was not a legal crime in the Ottoman center but with the perception that changed after the 19th century, begging was seen as a social and moral problem and efforts were made to prevent it, and for this purpose, Darülaceze was built and beggars were confined there.

Key Words: Ottoman Empire, Beggary, 19th Century, Modern State, Social Control, Crime, Deviation

Giriş

Sosyoloji literatürü içerisinde suç ve sapma kavramları genellikle birlikte kullanılır. Ancak sapma suça nazaran daha kapsamlı bir kavramdır. Zira her suç bir sapma olduğu gibi her sapma davranışı suç değildir. Suç, hukuk kurallarını ihlal eden; sapma ise toplumsal kuralları ihlal eden davranıştır. İki kavramın ortak noktası ise bazı durumlarda işlevsel bazı durumlar da ise yıkıcı etkileri olabilen toplumsal problemler olmalarıdır. Sosyoloji sözlüğü suç kavramını, “kişisel alanı aşır kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin (devlet ya da yerel bir kuruluş) müdahalesini gerektiren fiiller”¹ şeklinde tanımlamaktadır. Suç ve suçluluk toplumsal bir öğedir. Sapma ise kısaca “toplum genelinde kabul gören kural ve değerlere uymayan eylemler”² şeklinde tanımlanabilir. Burada temel nokta toplum tarafından genel kabul gören norm ve değerlerin ihlal edilmesidir. Toplum üyelerinden beklenen normal olarak değerlendirilen davranışlar sergilemeleridir. Normalin dışına çıkan her türlü eylem sapma olarak değerlendirilir. Ancak hangi davranışın sapma olup olmadığı tamamen izafi bir durumdur. Zira sapma olarak değerlendirilen eylem bir kültürden diğerine, hatta aynı kültürün farklı dönemlerinde bile değişebilmektedir³. “Sapmanın öteki yüzü” olarak değerlendirilen sosyal kontrol, “uyum ve düzeni sağlamaya dönük resmî ya da gayri resmî, içsel ya da dışsal kontrol mekanizmalarının tümü”⁴ olarak tanımlanabilir. Sosyal kontrol, “potansiyel tehdit veya problem oluşturanların davranışlarını teşvik etmemek, kısıtlamak ya da değiştirmek için çeşitli mekanizmaların ve tekniklerin kullanılmasını içerir”⁵. Toplumsal düzeni sağlamak adına sosyal kontrol uygulamaları ve mekanizmaları zaman içerisinde farklılık göstermektedir.

Bir toplumda toplumsal düzeni bozan davranışlar dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Dilencilik olgusu da bu şekilde değerlendirile-

- 1 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü) Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 702.
- 2 Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (çev. Ali Esgin) Phoenix Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2014, s. 331.
- 3 Abdullah Korkmaz-Bekir Kocadaş, *Toplumsal Sapma*, Doğu Kültürhanesi, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 51.
- 4 Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *a.g.e.*, s. 354.
- 5 Rahşan Balamir Bektaş-Ayça Gelgeç Bakacak, “Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı 1, Haziran 2009, s. 35.

bilir. “Bir kişiden, emek sarf edilerek üretilen bir değer sunmaksızın maddi bir yardım talebinde bulunma ve bu etkinliği büyük ölçüde sürekli bir şekilde devam ettirme”⁶ anlamına gelen dilencilik, tarihsel süreç içerisinde, farklı kültür ve toplumlarda var olmuş ve günümüzde de varlığını sürdüren bir faaliyettir. Tarihsel anlamda dilenmenin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, günümüzde hâlâ varlığını sürdüren bir faaliyet olan dilencilik, farklı zaman dilimlerinde farklı uygulamalarla kontrol altına alınmaya çalışılmış, bu yönde düzenlemeler ve uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Günümüzde dilencilik faaliyeti Kabahatler Kanunu’nun 32. maddesinde kabahat olarak düzenlenmiş olup Türk Ceza Kanunu’nun 229. maddesinde dilendirme faaliyeti suç olarak kabul edilmiştir⁷. Osmanlı Devleti’nde ise dilencilğe dair yeknesak bir uygulamadan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Zira Osmanlı yöneticileri ve toplumu tarafından başlangıçta hoşgörü ile karşılanan dilenciler, sayılarının gittikçe artmasından dolayı zamanla başa çıkılması gereken sorunlardan biri haline gelmiştir.

Sapma, Suç ve Sosyal Kontrol Kavramları Bağlamında 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Dilencilik: Suç mu, Sapma mı?

Toplumsal düzenin korunması ve devamlılığının sağlanması çeşitli sosyal kontrol mekanizmalarına bağlıdır. Toplum, sosyal kontrol ile birey ve grupların toplum normlarına uymalarını amaçlar. Toplum üyelerinin bu normlara uymaları sonucunda toplumsal uyum ve uzlaşma artarken aksi durumda sapma adı verilen durum meydana gelir. Toplumsal düzenin sağlanması için toplumda bazı yaptırımlar mevcuttur. Toplumsal düzen kuralları olarak adlandırılan bu kurallar kaynağını dinden, örf ve adetlerden, gelenek ve göreneklerden, ahlak ve hukuktan alır. Toplumlar karmaşıklıktıkça normların uygulanması gayri resmî süreçlerden resmî süreçlere kayar. Belirli normlar yasalarda temsil edilirken devlet, suçun belirlenmesi ve cezanın tespit edilmesinde temel sorumlu yapı haline gelir. Böylece sapma kavramı her türlü norm ihlaline, suç ise yalnızca yasalarda yasaklanmış davranışların tekabülüne işaret eder⁸.

Sapma kavramı, toplumsal düzen ve sosyal kontrol bağlamında değerlendirilmektedir. Sosyal kontrol, “sapmanın öteki yüzü” olarak tanımlanmaktadır⁹. Sosyal kontrol, sapma için yol gösterici bir kavramdır, sapma ve onun toplumsal bütünlüğe ve düzene nasıl etki ettiğine dair önemli ipuçları sağlar¹⁰. Sosyal kontrol, bir bilim olarak sosyolojinin kuruluşundan bu yana temel konularından biri olmuştur. Kavram ilk başlarda, toplumsal düzenin

Gaz

Akademik
Bakış
309
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

6 Ashcan Kalfa Topateş, *Dilenciler: Türkiye’de Yoksulluk ve Dilenme Kültürü*. İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 27.

7 Fatih Birtek, “Dilencilik Suçu”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı:2, Temmuz 2014, s. 124.

8 Tülin Gülşen İçli, *Kriminoloji*, Martı Kitap ve Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2004, s. 2.

9 Anthony Giddens-Philip W. Sutton, *a.g.e.*, s. 355.

10 Mathieu Deflem, Deviance and Social Control. *The Handbook of Deviance* (Ed. Erich Goode), WileyBlackwell, Malden 2015, s. 30.

sürdürülmesine katkı sağlayan her türlü yapı, işleyiş, ilişki ve eylem için kullanılmaktaydı. Sosyolojinin ilk dönemlerinde toplumsal düzen ve sosyal kontrol kavramları birbirinin yerine kullanılmaktaydı. Zira sosyal kontrole bir tepki olarak tanımlanan sapma, mevcut toplumsal düzenin önündeki bir engel olarak görülüyordu. Bu anlamda toplumsal düzenin önünde bir engel olan sapmanın kontrol altına alınması ve düzenin devamının sağlanması için sosyal kontrol şarttır. Bu doğrultuda sosyal kontrol, en temel ifadeyle, bir toplumun kendisini istenen ilke ve değerlere göre düzenleme kapasitesini ifade eder¹¹.

Kavram olarak sosyal kontrol, toplumsal grupların normlara, kurallara ve yasalara uymalarını teşvik etmek ve sapkın davranışları önlemek için geliştirdiği sistematik uygulamaları ifade eder. Bu uygulamalar resmî ve gayri resmî olabildiği gibi içsel ve dışsal da olabilmektedir. Sosyalleşme sürecinde gerçekleşen içsel kontrol bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen toplumsal norm ve değerleri içselleştirmeleri ve daha sonra bu norm ve değerleri gündelik yaşamlarında kullanmalarını ifade eder. Buna karşılık dışsal kontrol belirli davranış kalıplarının ve normların öğrenilmesi ve bunlara uyulmaması halinde uygulanan olumsuz yaptırımların kullanımını ifade eder¹². Bu yaptırımlar resmî ve gayri resmî sosyal kontrol araçlarıyla gerçekleştirilebilmektedir. Resmî sosyal kontrol, kontrolün dayatılmasının yasanın varlığına dayandığı herhangi bir durumla ilgilidir. Resmî sosyal kontrol devlet ve ona bağlı kurumlarca uygulanır. Devlet bu görevini polis, mahkeme, disiplin kurulları gibi ceza ya da ödül veren kurumlarla gerçekleştirir. Toplumsal kontrolü sağlamakla yükümlü olan bu kurumlar görevlerini icra ederken yasaların belirlediği çerçeve içerisinde hareket ederler. Resmî sosyal kontrolün en önemli özelliği herkes için zorunlu olmasıdır. Gayri resmî sosyal kontrol ise, resmî sosyal kontrol faaliyetleri dışında kalan herhangi bir kontrol faaliyeti olarak tanımlanır. Gayri resmî sosyal kontrol de en az resmî sosyal kontrol kadar, hatta bazı durumlarda daha da fazla etkili olabilmektedir. Özellikle birincil ilişkilerin etkili olduğu gruplarda daha etkili bir kontrol mekanizması sağlamakla birlikte gayri resmî sosyal kontrolün zayıflaması toplumsal düzenin korunmasını da büyük oranda güçleştirmektedir. Gayri resmî sosyal kontrol kınama, ayıplama, dışlama şeklinde olabildiği gibi alay edilme, aşağılanma, küçük düşürülme şeklinde de olabilmektedir¹³.

19. Yüzyılda Osmanlı Merkezinde Dilencilığe Yönelik Yaklaşımda Yaşanan Dönüşüm: Suç mu, Sapma mı?

Osmanlı Devleti'nde suçlar ve cezalarda yaşanan dönüşüm başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı hukuk sisteminde yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları

- 11 Morris Janowitz, *Sociological Theory and Social Control*, *American Journal of Sociology*, No:1, Vol:81, July 1975, s. 82-108.
- 12 Diana Kendall, *Sociology in Our Times*, Wadsworth Pub, Belmont 2011, s. 168.
- 13 Martin Innes, *Understanding Social Control: Deviance, Crime and Social Order*, Open University Press, Berkshire 2003, s. 6.

kapsamında değerlendirilebilir. Ceza yasasında yapılan düzenlemelerle birlikte suç ve suçlunun tanımı da dönüşmüş, bu doğrultuda suç toplumsal düzeni bozmaya yönelik bir eylem olarak algılanmaya başlanmış ve toplumsal düzenin sağlanması amacıyla iç güvenlik sistemi yeniden düzenlenmiştir¹⁴.

Osmanlı Devletinde dilenciliğin suç mu, sapma mı olarak değerlendirildiği sorusunu cevaplamak için 19. yüzyılda dilencilığe yönelik yaklaşımda nasıl bir dönüşüm yaşandığına bakmak açıklayıcı olacaktır. Osmanlı Devletinde dilencilik kültürü temel olarak İslamî anlayışa dayanmaktadır. Zira fakir ve düşkünlere yardım etmeyi yücelten İslamî anlayış dilenmeyi pek hoş karşılamamaktadır. Her ne kadar İslam toplumlarında bazı mutasavvıflar, dervişler ve sufler, yaşlı, hasta ve kimsesizler geçimlerini dilenerek sağlasalar da İslam inancına göre çalışabilecek durumda olan kimsenin dilenmesi haramdır¹⁵. Bu anlayışa göre çalışabilecek durumda olduğu halde halkın duygularını istismar ederek dilencilik yapanlara iyi gözle bakılmazdı ve bu kişilere birtakım yaptırımlar uygulanırdı. Benzer şekilde Kur'an-ı Kerim'de bazı surelerde ve Hz. Muhammed'in bazı hadislerinde de çalışabilecek durumda olduğu halde dilencilik yapanların kınandığı görülmektedir¹⁶. Diğer yandan gerçek anlamda muhtaç olduğu için dilenenlerin yetkililerce engellenmemesi, rencide edilmemesi istenmekteydi. Ancak gerçek dilencilere karşı uygulanan görmezden gelme, göz yumma, meşru görmeye dayalı politikaların 18. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başladığı görülmüştür. Zira bu dönemde gerçek dilencilerin tedavi edilmek üzere hastaneye yatırılmaları veya bu kişilere nakdî yardım yapılması temel uygulamalar arasındadır. Benzer şekilde çalışabilecek kabiliyette olduğu halde usulsüz bir şekilde dilenenlere karşı uygulanan politikalarda da bir dönüşüm yaşandığı, bu doğrultuda bu kişilerin önceki dönemlerden farklı olarak memleketlerine gönderilmesinin yanı sıra gönderildikleri yerde bir işte istihdam edilmeleri yönünde yetkililerce karar alındığı görülmektedir. Dilenmek her ne kadar *taz'ir* cezası¹⁷ gerektiren suçlar arasında tanımlanmasa da uygulamalardan anlaşılacağı üzere, dilenmek değil çalışabilecek güçte olduğu halde dilenmek hâlâ suç olarak değerlendirilmekte ve bu doğrultuda çeşitli şekillerde cezalara tabi tu-

- 14 Emel Demir, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 30.
- 15 Cem Doğan, "Kırım Harbi'nden I. Dünya Savaşına İstanbul'da Dilencilik Olgusuna Bir Bakış (1853-1914)", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2015, s.152.
- 16 Ali Toksarı, "Dilencilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 300.
- 17 Osmanlı hukuk sisteminde *taz'ir* cezası gerektiren durumlar için bkz. Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, Ed: H. İnalcık, N. Göyünç ve H. W. Lowry, Enderun Kitapevi, İstanbul 1984, s. 79; Yasemin Baba, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları" *İÜHFİM*, Cilt: LXXI, S. 1, 2013, s. 80; Ufuk Adak, "XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 30.

tılmaktadır. Bu cezalar arasında tecrit, sürgün, kürek ve zorla çalıştırma yer almakla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cezanın mahiyetinde bir dönüşüm olmuş ve önceki dönemden farklı olarak sürgüne göndermek, kürek cezası vermek şeklinde suçlu bedene azap çektirmek yerine bir işe koşmak suretiyle çalışarak bedenin ıslahına yönelik bir ceza anlayışına geçildiği görülmüştür.

II. Abdülhamit dönemine kadar da bu anlayışın çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Zira taşradan İstanbul'a gelerek başıboş dolaşan ve usulsüz bir şekilde dilencilik yapanlar bu dönemde de toplumsal düzeni tehdit eden bir suç unsuru olarak görülmektedir. Özellikle taşradan gelenlere karşı yöneticilerden bu gibi kimselerin şehirden çıkmalarının ve İstanbul'a girişlerinin engellenmesi yönünde taşra yöneticilerine emirler verildiği bilinmektedir¹⁸. Zira konuyla ilgili olarak 13 Haziran 1850 tarihli belgede "*alil ve sâil ve serseri makulesinin sahîhen işleri olmadıkça Dersaadet'e salverilmemesi*" hususundaki padişahın kesin emrini uygulayacaklarına dair Niğde kazasının karar aldığı bildirilmektedir¹⁹. Özellikle yılın belirli zamanları İstanbul'a diğer şehirlerden gelişlerin artması üzerine Aydın, Selanik, Ankara, Konya, Sivas, Edirne, Hüdavendigar, Trabzon vilayetleri ve Çatalca, İzmit, Biga mutasarrıflıklarına gönderilen emirde Ramazan ayının yaklaşmasıyla birlikte İstanbul'a dilenciler geldiği ve bu kişilerin yola çıkmasının engellenmesi istenmektedir²⁰. Benzer şekilde İstanbul'da başıboş dolaşanlar ve usulsüz dilenenlerin yakalanıp memleketlerine gönderilmeleri de 19. yüzyılın başlarında halen devam eden bir uygulamadır. 8 Ocak 1874 tarihli belgede İstanbul'da dilencilerin yoğun olarak bulunduğu Galata, Eyüp ve Üsküdar'da sayıları artan dilencilerin halkı rahatsız etmelerinden dolayı toplatılması, taşrahıların memleketlerine gönderilmesi²¹, ayrıca İstanbul'un kalabalığının azaltılması için dilenci, işsiz güçsüz ve bekârların memleketlerine gönderilmeleri emredilmektedir²². Ancak bu tür emir ve uygulamaların amacına ulaşamadığı 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'daki dilenci sayısında gözlenen artıştan anlaşılmaktadır²³. Dilenci sayısının artması, dilencilere yönelik devlet politikasının merkezîleşmesine ve daha düzenli hale gelmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Eyüp Sultan Camii merkez olmak üzere "Se'ele (Dilenciler) Kethüdalığı" kurulmuş, II. Mahmut döneminde ise bu birim "Se'ele Müdürlüğü" veya "Fukara Müdürlüğü" adıyla devlete bağlanmış ve doğrudan devlete bağlı bürokratik bir birim haline gelmiştir²⁴. Bu şekilde merkezî devlet

- 18 Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Kamu Düzenini Bozan Gruplara Karşı Yürütülen Mücadele", *Bellekten*, Cilt: 81, Sayı: 291, 2017, s. 518.
- 19 T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) A. MKT. UM., 9-50. 25 Recep 1266/13 Haziran 1850.
- 20 BOA. DH. MKT., D:2422, G:46. 6 Recep 318/30 Ekim 1900.
- 21 BOA. A. MKT. MHM., D:472, G:20. 19 Zilkade 1290/8 Ocak 1874.
- 22 BOA, Y. PRK. ZB., D:2, G:46. 27 Teşrinievvel 1309/8 Kasım 1893.
- 23 BOA, DH. DACZ., D:3, G:98. 17 Rebiyülevvel 1315/16 Ağustos 1897.
- 24 Zeki Tekin, "Osmanlı İstanbul'unda Dilencilik," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Cilt: 4 İstanbul 2015, s. 457; Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söy-

dilenciliği kontrol altında tutmayı amaçlamış ancak artan dilenci sayıları bu durumun çok da mümkün olmadığını göstermiştir. Bu uygulamadan sonra II. Abdülhamit dönemine kadar dilencilere yönelik politikalarda önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak II. Abdülhamit döneminde dilencilere yönelik algıda bir dönüşüm yaşandığı tespit edilmiştir.

Dilencilere yönelik algıda 19. yüzyıldan önce de bu yüzyıl boyunca devam eden bir dönüşüm yaşandığı görülmekle birlikte bu dönüşüm sonucunda dilenciler toplumsal bir sorun ve göz önünden kaldırılması/uzaklaştırılması gereken bir grup olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde dilenciler, önceki dönemlerden farklı olarak görmezden gelinmesi, müsamaha gösterilmesi gereken bir grup olarak değil istenmeyen bir unsur hatta toplumsal bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Dönemin elitleri dilenciliği toplumsal, ahlaki bir sorun ve özellikle imparatorluğun modern imajını lekeleyen bir unsur olarak görmüş ve bu durumu sık sık dile getirmiş olmakla birlikte²⁵, bu çirkin görüntüyü ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Özellikle 30 Ekim 1900 tarihli belgede İstanbul'un bazı bölgelerinde yoğunlaşan dilencilerin dosta düşmana karşı çirkin bir görüntü oluşturduğu²⁶, bu nedenle bu kişilerin İstanbul'a gelişlerinin engellenmesi emredildiği görülmektedir. Benzer şekilde incelenen belgelerde Alman İmparatoru'nun ziyareti sırasında yarattıkları çirkin görüntüden dolayı sokaklardaki dilencilerin toplanarak Dârülaceze'ye gönderilmesi emredilmektedir²⁷.

Tanzimat dönemiyle birlikte yerleşmeye başlayan modernleşme çabalarının dilencilere yönelik politikalar üzerinde etkisini görmek mümkündür. Çalışma anlayışının kendisinde ve çalışma ve ahlak arasındaki ilişkide yaşanan dönüşüm, devletin topluma ve toplumu oluşturan bireylere bakış açısını derinden etkilemiş; çalışmak -19. yüzyıl Batı toplumlarıyla uyumlu bir şekilde²⁸- ilerleme ve modernleşmenin temel koşulu haline gelmiştir. Bu doğrultuda Batı'yla benzer şekilde Osmanlı eliti için de tembellik, aylaklık ve serserilik toplumsal ve ahlaki bir sorun olarak görülmeye başlanmış ve çalışmak toplum içindeki her bireyin toplumsal ve ahlaki görevi olarak görülürken tembellik önemli bir ahlaki sorun olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada dilencilik de II. Abdülhamit dönemi elitleri tarafından ahlaki bir çöküntü

lemin Değişimi". *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları) tebliğler kitabı* (18-19 Ekim 2008), (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008, s. 21.

25 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*. İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2020, s. 79.

26 BOA, DH. MKT., D:2422, G:46. 6 Recep 318/17/30 Ekim 1900.

27 BOA, Y. PRK. BŞK., D:61, G:103. 1901.

28 Bkz. Aylin Ünal, "Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel Bir Bakış ve Türkiye'de Çalışma Ahlakı", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:44, 2011, s. 128; Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınları, Ankara 2009; Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981; Fatma Nur Şengül, "Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamalar", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2017, Sayı 2, 2017. 19.

kaynağı ve önemli bir toplumsal sorun olarak görülmüş²⁹ ve engellenmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Dilenmek artık müsamaha gösterilen bir eylem değil, önlenmesi gereken önemli bir toplumsal sorundur, hatta bir suç aynı zamanda ahlaki bir sorundur.

Dilencilige yönelik yaklaşımın değişmesiyle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan iki nizamnameyle dilencilğin yasaklandığı ve yakalananların önce hapis ardından sürgünle cezalandırıldıkları görülmektedir. 17 Nisan 1890 tarihinde Şura-yı Devlet tarafından “Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname” hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre hasta, sakat ve kimse-siz olan dilenciler belirlenen görevliler tarafından yakalanarak bir hafta hapis cezasına çarptırılacak, cezası biten dilenciler arasından İstanbullu olanlar Dârülaceze’ye, taşralı olanlar ise memleketlerine gönderilecektir. Çalışabilecek durumda olduğu halde dilenenler yakalandıkları takdirde bir aydan üç aya kadar hapse mahkûm olacak, cezası bitenler arasından İstanbullu olanlar kefaletle salıverilecek, taşralı olanlar ise ilgili belediyelerce çalıştırılmak üzere bir işte istihdam edilecektir. 19 Ocak 1896 tarihinde hazırlanan yeni “Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname”de ise hapis cezasını kaldırmış ve halkı rahatsız etmeyecek şekilde dilencilik yapanlar bu uygulamalardan muaf tutulmuştur³⁰. Bu iki nizamnameyle öncelikle dilencilik yasaklanmaya çalışılmış, hatta bu işi takip etmek için bir görevli tayin edilmiştir. İncelenen belgelerden dilencilğin yasaklanması için alınan tedbirler kapsamında Komiser Tahsin Efendi’nin görevlendirildiği³¹ anlaşılmaktadır. Diğer yandan incelenen belgelerde ilk nizamnamenin öncesinde sokaklarda dilencilik yapan çocuklar, sakat erkek ve kadınların dilencilikten kurtarılması, bedenlerinin dayanabileceği işlerde çalıştırılarak geçimlerini sağlamaya çalışmaları, herhangi bir işte çalışmayacak olanlar için ise kalacak yer tahsis edilmesi hususunda Padişah’tan Şura-yı Devlet’e tebligat gönderildiği ve bu yönde bir nizamname hazırlanması kararlaştırıldığı belirtilmektedir³².

Sosyal Kontrol Kavramı Bağlamında 19. Yüzyıl Osmanlı Merkezinde Dilencilikle Mücadele Yöntemleri

Sosyal kontrol kavramı birçok farklı şekilde kullanılmıştır. Başlangıçta kavram, toplumun davranışı/bireyi uygun değer ve ilkelere göre düzenleme kapasitesine atıfta bulunurken zamanla normatif uyumu güçlendirmek için bireylere dayatılan zorlayıcı süreçleri belirtmeye dönük bir anlam kazanmıştır. Buradan hareketle sosyal kontrol, sapma ve uyumu düzenlemeye yönelik normatif girişimler olarak anlaşılabilir. Zira sosyal kontrol, sapkın davranışı tanımlayan, yanıt veren ve kontrol eden amaçlı eylemlere atıfta bulunur. Sapkın davranış, normatif bir bakış açısından, hoş karşılanmayan, istenmeyen herhangi bir eylemdir. Sapma, olmaması gereken bir davranış; sosyal

29 Nadir Özbek, *a.g.e.*, s. 81-82.

30 Nadir Özbek, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 11, Sayı: 64, 1999, s. 37.

31 BOA, DH. MKT., D:2309, G:50. 29 Şevval 317/21 Şubat 1900.

32 BOA, MV., D:52, G:70. 10 Şaban 1307/2 Mart 1890.

kontrol ise normatif ihlallere yanıt verme çabasıdır³³. Bu doğrultuda sapma ve suç içeren eylemlere verilen normatif yanıtın büyük oranda sosyal kontrolü yansıttığı söylenebilir. Zira sosyal kontrolün bir boyutu da hukuktur ve “hukuk, tüm sosyal kontrol rejiminin uzmanlaşmış bir parçasıdır. Amacı sosyal kontrol; nihai gerekçesi sosyal kontrolün gerçekleşmesidir”³⁴. Buna göre kurumları ve yaptırımları ile hukuk, genellikle toplum üzerinde kontrol sağlama ve uygulamanın çok temel bir tekniği veya son çare olarak değerlendirilir. Yasanın emrediciliği, bir yandan bazı eylemlerin gerçekleştirilmesini teşvik ederek motive edici bir güç olarak sosyal ilişkileri düzenlerken diğer yandan ihlal edildiğinde cezai önlemler yoluyla siyasal iktidarın kendini hissettirmesine aracılık eder. Bu yönüyle kural ihlallerini cezalandırmayı içeren normatif sosyal kontrol uygulamalarında ceza, istenmeyen davranışları önlemenin ve ortadan kaldırmanın baskıcı araçlarını simgeler³⁵. Bu doğrultuda toplumsal düzen ve düzen içinde ilerleme fikrine atıfta bulunan moderniteyle birlikte sosyal kontrol de yeni bir boyut ve yeni anlamlar kazanmıştır.

Modernitenin en önemli ilkelerinden biri olan ilerleme fikri, toplumsal düzenin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Modern devletle birlikte toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devlet, sınır koyucu bir tavır almış ve bu doğrultuda “özgürlük ve disiplin altına alma” söylemini aynı anda benimsemiştir. Sosyal kontrol, normatif anlamda, güç kullanımı ve kamusal uygulamalar yoluyla gerçekleştirilirken bu uygulamalardan biri olan ceza aynı zamanda baskı ve zor içeren bir boyuta sahiptir. Diğer bir ifadeyle, moderniteyle birlikte devlet, toplumsal pratikleri sınırlama ve toplumsal düzeni sağlama görevlerini üstlenirken, toplumsal düzeni sağlama noktasında normatif disiplin araçlarını kullanacak tek güç olarak kabul edilmiştir. Burada sosyal kontrol kavramı sapma veya suçla doğru orantılı şekilde normatif ihlallere karşı düzenlemiş tepkilerin verilmesiyle ilişkilidir. Zira ilerleme fikri doğrultusunda toplumsal düzene büyük önem veren modern devlet için toplumsal düzene tehdit oluşturan her türlü unsur öteki veya yabancı olarak görülmektedir. Ötekiler/yabancılar büyük oranda alt sınıf üyelerini, kadınları, akıl hastalarını, suçluları, yaşlıları ve çalışmayanlar veya herhangi bir sebeple çalışmak istemeyenleri yani bir şekilde kapitalist üretime katılmayarak toplumsal düzen için bir tehdit unsuru olarak görülenleri kapsamaktadır. Modern dönemde bu kesim için uygulanan en önemli strateji ise “kapatmak”tır. Zira “kapatma kurumları modern çağda toplumsal düzeni korumayı hedeflemektedir”³⁶.

Tüm bu ifadeler ışığında 19. yüzyılda Osmanlı Devletinde dilencilikle mücadele yöntem ve politikalarını sosyal kontrol kavramı ve kavramın değişen anlamı doğrultusunda irdelemek anlamlı olacaktır. Zira bir önceki

33 Alan V. Horwitz, *The Logic Of Social Control*, Springer, New York 1990, s. 9-10.

34 A. Javier Trevino, “Law as a Social Control” *The Handbook of Social Control*. Ed. Mathieu Deflem, Wiley Blackwell, 2019, s. 36.

35 A. Javier Trevino, *a.g.m.*, s. 46.

36 Rahşan Balamir Bektas-Ayça Gelgeç Bakacak, *a.g.m.*, s. 41.

giz

Akademik
Bakış

315

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

bölümde 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilencilere yönelik algıda ve bu doğrultuda uygulanan yöntem ve politikalarda bir dönüşüm yaşandığı belirtilmişti. Yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak devletin dilencilere karşı geliştirdiği mücadele yöntemleri ve politikalar da değişmeye devam etmiş; önceki dönemlerde yapılan muhtaç olma/olmama, sertifikalı olma/olmama ayırımından sonra İstanbullu olma/olmama ayırımı da yeterli olmamış, yeni ayrımlar ve buna bağlı olarak yeni politikalar üretilmesi hâsıl olmuştur.

Bir önceki bölümde dilencilere yönelik algıda 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve 19. yüzyıl boyunca devam eden bir dönüşüm yaşandığı ve bu doğrultuda dilencilere yönelik devlet politikalarının merkezileştiği ve daha düzenli bir hal aldığından söz edilmişti. Zira 19. yüzyıla kadar devlet, dilenciliği bir başbuğun emri altında, bir tür sertifika uygulamasıyla kontrol altında tutmaya çalışmış ancak gerek uygulamada yaşanan suiistimler gerekse 19. yüzyılda özellikle İstanbul'da dilencilerin sayıca artması nedeniyle dilencilerin kontrol altına alınması amacıyla yeni politikalar üretilmesi hâsıl olmuş ve bu amaçla öncelikle Padişah II. Mahmut doğrudan devletin bir idari birimi olan "Se'ale Müdürlüğü"nü kurdurmuş, bu birimin başına da devlete bağlı olan memurlar atanmıştır. Bu doğrultuda 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde dilenciliği tümüyle ortadan kaldırmak amacıyla düzenlemeler yapılmadığı, II. Abdülhamit döneminde değişen dilencilik algısıyla birlikte dilenciler, aylaklar ve serserilerle birlikte ahlaki bir çöküntü kaynağı ve devletin modern görünümünü bozan bir unsur olarak görüldüğü ve bu doğrultuda engellenmesi yönünde çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde dilenciliği bir daha ortaya çıkarmayacak şekilde yok etmek için köklü reformlar denendiği görülmektedir. Bu sebeple öncelikle işsiz güçsüz, serseri ve dilencilerin bir asayiş sorununa neden olduğu belirtilerek Avrupa'da bu tip insanlar için inşa edilen fukarahaneler benzeri mekânların İstanbul'da da inşa edilmesi önerilmiş³⁷ ve bu doğrultuda sokaklarda dilencilik yapanların gücü yetenlerine iş, gücü yetmeyenlere iâşe, çocuk yaşta olanlara ise eğitim sağlayacak bir yer kurulmasına yönelik bir nizamname hazırlanması kararlaştırılmıştır³⁸. Bu dönemde Osmanlı merkezinde dilenciliği önlemeye yönelik kurumsal anlamdaki en önemli girişim II. Abdülhamit Dönemi'nde Dârülaceze'nin açılması ve 1896 yılında faaliyete geçmesi olmuştur. Dârülaceze'nin açılmasının hemen öncesinde dilenciliğin yasaklanması hususunda bir nizamname olan "Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname" hazırlanmışsa da ilgili nizamnamenin ilk maddesinde Dârülaceze'nin açılması ile yürürlüğe gireceği belirtilmiştir³⁹. İlgili nizamnameye göre "Hasta ve kimsesiz olup da Dârülaceze'ye müracaat etmeyip dilencilik yapmakta olduğu zabıta ve belediye memurları tarafından tespit edilen İstanbullu dilenciler Dârülaceze'ye, taşralı olanlar memleketlerine gönderi-

37 BOA, ŞD., D:1284, G:27. 24 Rebiyülevvel 1297/6 Mart 1880

38 BOA, MV., D:52, G:70. 10 Şaban 1307/1 Nisan 1890

39 Tese'ülün Menine Dair Nizamname, 16 Kânunusani 1311; 13 Şaban 1313/19 Ocak 1896

lecektir (Mad.8)”. Nizamname ayrıca “halkı rahatsız etmeyip, bir meslek olarak dilenciliği icra edenler”i kapsam dışında tutmaktadır. İlgili nizamname incelendiğinde, çalışabilecek durumda olduğu halde dilencilik yapanlara yönelik uygulamalarda herhangi bir yenilik getirmediği görülmektedir. Buna göre “iş yapabilecek güç ve kuvvette olup da dilenenler zabıtaca yakalanarak İstanbullu olanlar veya taşralı olup da İstanbul’da oturanlar zabıtaca kefaletle serbest bırakılacaktır. Taşralı olanlar ise memleketlerine geri gönderilecektir. Tekrar dilenenler olur ise taşraya sürgün edilecektir (Mad.9)”. Bu noktada gerçek muhtaçları ayırmak için kullanılan kriterler hâlâ belli olmakla birlikte, uygulanan sosyal kontrol yöntemi de geçerliliğini korumaktadır. Buna göre dilencilik için geçerli koşul çalışabilecek yeterlikte olup olmama durumuyken, uygulanan sosyal kontrol yöntemi ise zorla çalıştırma ve sürgündür. Bu doğrultuda Sadaret makamından gönderilen 13 Temmuz 1898 tarihli belgeye göre toplanan dilencilerden, İstanbullu olanların Dârülaceze’ye, taşralı olanların memleketlerine, kimsesiz ve ihtiyaç sahibi olup bir meslek olarak dilencilik yapan ve ahaliyi rahatsız etmeyenlerin de kefaletle serbest bırakılmaları gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca kimsesiz olup da dilencilik yapanlara Dârülaceze’nin bakmaya mecbur olmadığı belirtilmiştir⁴⁰. 14 Ekim 1898 tarihli belgeye göre “*sokaklarda serserisiyâne dolaşıp ahaliyi izaç eden se’elenin ciddi suretle toplattırılması*”, sağlığı ve fiziki durumu iyi olan dilencilerden taşralı olanların memleketlerine gönderilmesi, İstanbullu olanların ise “icra-yı sanata muktedir” olanların Ramazan ayına kadar çalıştırılması kararlaştırılmıştır⁴¹. Yine benzer bir belgede “*sokaklarda tesâül ile halkı izaç eden zükûr ve inâs ile Dersaadet ahalisinden ve muhacir takımından olarak yeri yurdu ve gecesi olmadığı cihetle sokaklarda yatıp kalkan alîl ve amel-mande ve kudretsiz eşhastan Dersaadet ahalisinden*” olanların Dârülaceze’ye ve muhacirle taşradan gelmiş olanların ise yol masrafları karşılanarak memleketlerine gönderilmesi; taşralı olanların tekrar İstanbul’a dönmeleri için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir⁴². Diğer yandan dilencilere yönelik uygulamalar arasında yakalanmaları halinde kefaletle salıverilme de yaygın bir uygulama olduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin zaptiye nazırlığına yazılan 9 Mayıs 1898 tarihli belgede memleketine gönderilmek üzere Dârülaceze’ye getirilen dilenciler arasından iki dilencinin hastalık durumuna göre ölme ihtimallerinin yüksek olmasından dolayı kefaletle serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır⁴³.

Tüm bu bilgiler ışığında II. Abdülhamit döneminde Osmanlı merkezinde toplumsal düzeni tehdit edici bir unsur olarak görülen dilencilerin dönemin değişen çalışma ahlakı anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde, iş ve çalışmanın eğitici, terbiye ve disipline edici niteliklerinin yanı sıra bütün

görsel

Akademik
Bakış
317
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

40 BOA, ŞD., D:1293, G:11-3. 22 Safer 1316/13 Temmuz 1898.

41 BOA, DH. MKT., D:2117, G:2. 28 Cemazeyilevvel 1316/14 Ekim 1898.

42 BOA, DH. MKT., D:2379, G:131. 27 Rebiyülevvel 1318/25 Temmuz 1900.

43 BOA, ŞD., D:1293, G:11, Belge no: 1. 17 Zilhicce 1314/9 Mayıs 1898.

vatandaşların yerine getirmekle sorumlu olduğu bir tür toplumsal görev⁴⁴ olarak algılandığı ve dilencilerin üretken olabilecekleri alanlara yönlendirilmeye çalışıldıkları görülmektedir. Bu amaçla İstanbullu dilenciler için Dârülaceze'nin inşa edilmesi, taşradan İstanbul'a dilenmek amacıyla gelecek olanlara izin verilmemesi, İstanbul'a gelen taşralı dilencilerin memleketlerine gönderilerek buralarda bir işe koşulması, İstanbullu olanlar arasında herhangi bir meslek bilenlerin uygun işlere yerleştirilmesi, yine taşralı olanlar arasında sağlıklı olanların yol ve sair inşasında çalıştırılmaları gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda sosyal kontrol kavramı bağlamında 19. yüzyıl Osmanlı merkezinde dilencilikle mücadele yöntemleri değerlendirildiğinde; Osmanlı toplumunda yaşanan büyük dönüşümlerle birlikte toplumsal kontrolün anlamı, içeriği ve dolayısıyla uygulanan stratejilerin de dönüştüğü görülmüştür. Modernleşme çalışmaları çerçevesinde normatif sosyal kontrol stratejilerini uygulanmaya koyan Osmanlı Devleti, işsiz güçsüzler, serseriler ve dilencilerin toplumun genelinden dışlanarak ıslah edilebilecekleri kurumlara kapatılmalarına yönelik sosyal kontrol uygulamalarına tabi tutmuştur. Bu noktada II. Abdülhamit döneminde Dârülaceze'nin açılması, Osmanlı merkezinde dilenciliği önlemeye yönelik kurumsal anlamdaki en önemli sosyal kontrol uygulamalarından biri olarak değerlendirilebilir⁴⁵.

Dârülaceze⁴⁶: Hayır Kurumu mu, Kapatılma Mekânı mı?

Sosyal kontrol, moderniteyle birlikte yeni bir boyut ve yeni anlamlar kazanmıştır. Moderniteyle birlikte normatif sosyal kontrol stratejileri uygulanmaya başlanmış; modern devlet, toplumun bütün üyelerini kapsayan disiplin mekanizmalarına yönelirken toplumun genelinden dışlanan yaşlılar, suçlular, akıl hastaları, düşkünler, vb. de ıslah edilebilecekleri kurumlara kapatılmıştır. Bu kesimin kapatılma mekânları olan hapishaneler, düşkünlerevi, Dârülacezeler, hastaneler, ıslah evleri ve akıl hastaneleri gibi kurumların amacı toplumdan dışlanan bu grupların kapatılması ve bir şekilde üretime katılmayanları gözden uzak tutma düşüncesidir⁴⁷. Bu doğrultuda kapatmak, modern çağda uygulanan en etkili ve yaygın sosyal kontrol stratejilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziki anlamda kapatılma mekânları "total kurum" veya "disipliner kurum" şeklinde farklı kavramsallaştırmalarla ele alınmaktadır.

- 44 Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları", s. 25.
 45 Belirtilen doğrultuda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler için bkz. William P. Quigley, "Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349-1834: Regulating the Working and Nonworking Poor", *Akron Law Review*, Cilt: 30, Sayı: 73, 1996, s. 5; Michel Foucault, *Büyük Kapatılma* (çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları İstanbul 2011, s. 119; Zeki Tekin, "XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Dilenciliğin Önlenmesine Dair Bir Layiha", *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları)* tebliğler kitabı (18-19 Ekim 2008), (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008 s. 348.
 46 Nuran Yıldırım, İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1.
 47 Rahşan Balamir Bektaş-Ayça Gelgeç Bakacak, *a.g.m.*, s. 41.

Farklı kapatılma mekânlarını ortak bir kavram altında birleştiren ilk kuramsal yaklaşım Goffman'a aittir. Kapatılma mekânlarından biri olan akıl hastanelerinde yaptığı gözlemler ışığında kaleme aldığı "Ayslums: Essay on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates" adlı yapıtında geliştirdiği "total kurum" (total institution) kavramını, "toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin (...) ikamet ve çalışma yeri"⁴⁸ olarak tanımlamaktadır. Total kurumların en belirgin özelliği kapalı ve/veya toplumun genelinden tecrit edilmiş mekânlar olmalarıdır. Bu özelliği sağlayan ise fiziksel özellikleri arasında yer alan kilitli kapılar, yüksek duvarlar, dikenli teller, uçurumlar, su, orman veya çalılıklar gibi fiziksel engellerdir. Goffman total kurumları ana hatlarıyla beş gruba ayırır: İlki, zararsız ve muhtaç olanlara yönelik bakım ve barınma hizmeti veren kurumlar (Dârülaceze, huzurevi, vb.); ikincisi, kasıtlı olmasa da toplum için tehdit oluşturan kişilere bakım hizmeti veren kurumlar (akıl hastaneleri, vb.); üçüncüsü, tehlikeli bireylere yönelik ıslah etme amaçlı kurumlar (hapishaneler, ıslahevleri, vb.); dördüncüsü, çalışma amacıyla kurulan kurumlar (kışla, okul, vb.); ve beşincisi dindar kesimler için eğitim merkezi olarak hizmet veren kurumlardır⁴⁹ (zaviyeler, manastırlar, medreseler). Bu kategorileştirmede farklı amaçlarla geliştirilen farklı kurumlar temel olarak farklı meşruiyetler üzerinden bireyin yaşantısını kurumsal bir kontrole tabi tutmaktadır. Bu açıdan her bir kurum farklı tipteki bireyler için bir yaşam ve çalışma alanı sunmaktadır⁵⁰. Total kurumlar kendilerini kamuya genellikle, rasyonel olarak tasarlanmış ve resmî olarak onaylanmış amaçları gerçekleştirme için etkili bir aracı olarak sunarlar. Sıkça tekrarlanan hedeflerinden biri, kapatılmış kişilerin bazı ideal standartlar doğrultusunda ıslah edilerek disipline edilmesidir⁵¹. Diğer bir ifadeyle total kurumlar, yasaları uygulayan rasyonel bir denetim aracı oldukları iddiasıyla kendilerini meşrulaştırır. Bu açıdan total kurum, bir yandan kapatılanları ıslah ederek topluma kazandırma yönünü ön plana çıkarırken diğer yandan bunu kamu yararı sağlamanın etkili bir aracı olarak sunmaktadır.

Foucault'nun "büyük kapatılma"⁵² olarak tanımladığı tarihsel süreçle birlikte kapatılma kavramı farklı bir boyut kazanmıştır. Foucault "Deliliğin Tarihi" adlı kitabında 17. yüzyılda Avrupa'da kapatılmayla ilgili gerçekleşen büyük değişime dikkat çeker. Buna göre Paris'te Genel Hastanenin açılmasıyla birlikte 1662 yılına gelindiğinde Paris nüfusunun %1'nin buraya kapatıldığını belirten Foucault, bu olayı "büyük kapatılma" olarak tanımlar. Daha sonra "Hapishanenin Doğuşu"nda benzer biçimde kapatılma mekânı

48 Erving Goffman, *Tımarhaneler* (çev. Ebru Arıcan), Heretik Basın Yayın Sanayi, Ankara 2015, s. 11.

49 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 16-17.

50 Gaye Gökalp Yılmaz, "Goffman'ın Total Kurumlarına Bir Örnek Olarak Kibbutzlar ve Değişen Denetleme Biçimleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:49, 2020, s. 126.

51 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 85.

52 Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, s. 11- 12.

Gaz

Akademik
Bakış

319

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

olarak suç, ceza ve hapsedme örüntülerinin dönüşümü ve hapsedme kurumu üzerinde duran Foucault, “Kliniğin Doğuşu” adlı eserinde hastane kurumunun ortaya çıkışını ele almakta ve bu kurumları “disipliner kurum” olarak adlandırmaktadır. Foucault “disipliner kurum” kavramını 1975 yılında yayınladığı “Hapishanenin Doğuşu” adlı kitabında, kapatılmanın 18. yüzyıl Avrupa’sında toplumsal yaptırım aracı olarak sıra dışı bir uygulama olduğunu vurgulamak için kullanır. Bu doğrultuda kapatma pratiği, 18. yüzyılın sonunda iktidarın yeniden şekillenmesine paralel olarak ortaya çıkmış bir uygulamadır. Akıl hastanesi, hastane gibi kurumların yanı sıra 18. yüzyıl sonunda kurumsallaşan hapishane iktidarın tezahür ettiği disiplinler bir kurumdur. Diğer bir ifadeyle, 18. yüzyılın sonunda Avrupa’da disiplinli iktidarın ortaya çıkışıyla birlikte disiplinler kurumlar yalnızca akıl hastanesi, hastane ve hapishaneyle sınırlı kalmamış, toplumsal yapının tümüne yayılmıştır. Foucault’ya göre disiplinler kurumun temel amacı anormal olanın ıslah edilmesi ve bu şekilde normalleştirilmesidir. Zira disiplinler iktidarın uysallaştırma ve verimli hale getirme yöntemi şiddet ve bedensel zorlama değil, terbiye/ıslah etmedir. Disipliner iktidar, ıslah etme yoluyla bireyi normlara uyan itaatkâr bir beden haline getirerek normalleştirmeyi amaçlamaktadır⁵³.

Anlatılanlar ışığında Osmanlı Devleti’nin dilencilikle mücadele bağlamında en mühim girişimi olan Dârülaceze, kapatılma kurumları çerçevesinde değerlendirmek faydalı olacaktır. Osmanlı Devleti’nde 16. yüzyıldan Dârülaceze’nin kuruluşuna kadar olan sürede dilencilik kontrol altına almak amacıyla uygulanan politikalar yeterince etkili olamamış, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi koşulları nedeniyle sayıları hızla artan ve dönemin elitleri tarafından ahlaki çöküntü kaynağı ve önemli bir toplumsal sorun olarak görülen dilencilik önlemek için uygulanan en etkili kontrol yöntemi “kapatmak” olmuştur. Zira modern çağda kapatmanın amacı da toplumsal düzeni korumaktır. Avrupa’da kapatma kurumlarının yaygınlaşmasıyla paralel bir şekilde Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dilencilerin sayılarının hızla artması ve kontrollerinin zorlaşması, ayrıca bu kişilerin hırsızlık gibi suç içeren eylemlere de yeltenmeleri ve yakalanmaları halinde uygulanan sürgün cezasının etkili olmamasından dolayı Avrupa’da bu tip insanlar için inşa edilen fukarahaneler gibi mekânların Osmanlıda da inşa edilmesi önerilmiş⁵⁴ ve bu doğrultuda İstanbul’da çalışamayacak durumda olup da geçimini dilencilikle temin edenler için bir yer kurulmasına karar verilmiş ve ilgili kurumun içeriği ve kapasitesinin belirlenmesi için İstanbul’daki dilencilerin sayıları, ne kadarının İstanbullu olduğu, sakatlık ve körlük durumları gibi bilgilerinin araştırılıp bir defter düzenlenmesi istenmiştir⁵⁵. 1886 tarihli Şura-yı Devlet toplantısında İstanbul nüfusunun

53 Derya Fırat, “Kapatılma Mekânlarına Bakmanın Kavramsal Araçları: ‘Total Kurum’, ‘Disipliner Kurum’ ve ‘Kamp’” *Teorik Bakış*, Sayı: 4, Mayıs 2014, s. 11-25.

54 BOA, ŞD., D:1284, G:27. 24 Rebiyülevvel 1297/6 Mart 1880.

55 BOA, MV., D:52, G:70. 10 Şaban 1307/1 Nisan 1890.

artması ve çalışarak geçimini sağlamayanların arkasının aranmamasından dolayı dilencilerin sayısının arttığı, ayrıca çalışmasına bir engel bulunmadığı halde dilencilik yapan kişilerin dilenciliği yasaklayıcı bir yasa olmaması nedeniyle çeşitli suçlara karıştığı belirtilerek “yabancı memleketlerden gelip İstanbul’da dilenenlerin memleketlerine gönderilmesi, sakat ve hasta olmadığı halde dilenen Osmanlı vatandaşlarının geldikleri yere iade olunması, İstanbul’da dilenciliğin yasaklanması, dilencilik yasaklandıktan sonra şer’an bakacak kimsesi olmayanların kurulacak olan Dârülaceze’de bakılması, mevcut dilenciler içindeki yabancılar ile cerrâr gürûhunun ayrılması amacıyla şimdiden araştırmaya başlanması için Şehremaneti ve Zaptiye Nezaretine gerekli tebligatın yapılması kararlaştırılmıştır”⁵⁶.

Dârülaceze’nin kurulması hakkında verilen iradeden sonra dilenciler sokaklardan toplanarak Zaptiye Nezaretine gönderilmeye başlanmış; bunlar arasından taşradan gelenler memleketlerine gönderilmiş, İstanbullu olanlar ise ileride Dârülaceze’ye yerleştirilmek üzere belirlenen bir yerde tutularak dilenmelerine engel olunmuştur⁵⁷. Örneğin 4 Haziran 1890 tarihli belgede Dârülaceze’nin inşasına kadar dilencilerin İstanbul’dan uzaklaştırılma kararından vazgeçilerek daha önceki hallerine terk edilmeleri emri verildiği görülmektedir⁵⁸. Dârülaceze’nin açılmasıyla birlikte *Teseülün Men’ine Dair Nizamname* yürürlüğe girmiş ve dilencilik resmen yasaklanmış olup, sakat ve kimsesiz olduğu halde Dârülaceze’ye başvurmayıp İstanbul sokaklarında dilenenlerin Dârülaceze müfettişlerince yakalanıp zabıta ve belediye memurlarına teslim edildikleri anlaşılmaktadır. Nizamnamenin belirttiği üzere toplanan dilenciler arasında taşralı olanlar memleketlerine gönderilirken İstanbullular Dârülaceze’ye sevk edilmektedir⁵⁹. Dârülaceze müfettişlerince sokaklardan toplanan dilencilerle ilgili ayrıntılı defterler tutulur, bu defterlerde dilencilerin cinsiyet, uyruk, yakalayan müfettişin kim olduğu ve daha önce Dârülaceze’ye gelip gelmedikleri hakkında bilgiler mevcuttur. Örneğin 16 Ağustos 1897 tarihli belgede 1-12 Ağustos 1897 tarihleri arasında İstanbul’da Dârülaceze müfettişlerince toplanan 25 dilenciye ait cinsiyet ve uyruk bilgileri yer almaktadır. Belgeye göre belirtilen tarihler arasında 23 erkek ve 2 kadın olmak üzere 25 dilenci Dârülaceze müfettişleri tarafından toplanmıştır⁶⁰. Benzer bilgiler incelenen diğer belgelerde de yer almaktadır⁶¹. 7 Aralık 1898 tarihli belgede ise toplanan dilencilerle ilgili daha ayrıntılı bilgilerin yer aldığı görülmektedir. İlgili belgede 27 Kasım-7 Aralık 1898 tarihleri arasında Dârülaceze müfettişleri tarafından toplanan dilencilere ait isim, baba ismi, mevcut ikameti, memleketi, dini mensubiyeti, yaşı, hangi tarihte yakalandığı, teslim edildikleri yer gibi daha ayrıntılı bil-

56 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 14-15.

57 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 15.

58 BOA, DH. MKT., D:1729, G:97. 17 Şevval 307/4 Haziran 1890.

59 BOA, A. MKT. MHM., D:707, G:11. 17 Zilkade 1316/29 Mart 1899

60 BOA, DH. DACZ., D:3, G:98. 17 Rebiyülevvel 1315/16 Ağustos 1897.

61 BOA, DH. DACZ., D:3, G:99, 24 Rebiyülevvel 1315/22 Ağustos 1897; D:3, G:106, 1 Nisan 1314/13 Nisan 1898; D:3, G:108, 2 Mayıs 1314/14 Mayıs 1898.

gilere yer verilmektedir⁶². Benzer bilgiler 28 Aralık 1899⁶³ ve 11 Ocak 1900 tarihli belgelerde de yer almaktadır⁶⁴. Bu şekilde Dârülaceze müfettişleri tarafından toplanan dilenciler kendi içlerinde ayrıştırılarak uygun şartları sağlayanlar Dârülaceze'ye teslim edilmekte, sağlamayanlar ise halkı rahatsız etmemek koşuluyla kefaletle serbest bırakılarak dilencilik yapmaları yasaklanmıştır⁶⁵. Ayrıca müfettişlerce toplanarak Dârülaceze'ye gönderilmesi kararlaştırılan dilencilerin teslim edilip edilmediği sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. İncelenen belgelerde polis müdüriyeti tarafından yakalanan dilencilerin Dârülaceze'ye teslim edilip edilmedikleri hakkında bilgi alınması amacıyla Dârülaceze müdürlüğüyle sık sık yazışmalar yapıldığı görülmüştür⁶⁶. Benzer şekilde Zaptiye Nezareti tarafından Dâhiliye Nazırı'na yazılan 1 Nisan 1899 tarihli yazıda müfettişler tarafından toplanan dilencilerin diğer memurlar tarafından salıverilmelerinin yasak olduğu, salıverilenlerin de bulunarak Dârülaceze'ye gönderilmesi gerektiği belirtilmiş, bundan sonra benzer olayların yaşanmaması için ilgili kişilerin uyarılması istenmiştir⁶⁷.

Bu doğrultuda Dârülaceze'nin kurulmasının ardında İstanbul'da toplumsal düzeni bozucu bir unsur olarak görülen dilencilerin yanı sıra serseriler ve işsiz güçsüzlerin kapatılarak bir işe koşulması ve çalışma yoluyla disiplinize edilmesi, böylelikle de toplumsal düzenin yeniden tesis edilmesi amacı yattığı söylenebilir. Bu açıdan Dârülaceze bir disiplinler kurum olarak değerlendirilebilir. Zira Dârülaceze büyük oranda Fransa'da bir tür iş-evi⁶⁸ olan ve dilenciler, serseriler, aylaklar, deliler, vb. kesimin kapatıldığı kurum olan "depots de mendicite"den esinlenerek kurulmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti ile aynı dönemde dilencilik yaygın olduğu Paris, Londra, Amsterdam gibi Avrupa şehirlerinde görülen dilencilere yönelik uygulamalarla paralellik göstermektedir. Dilencilikle mücadele yolunda atılmış önemli bir adım olan⁶⁹ Dârülaceze'nin açılmasıyla hemen hemen aynı dönemde Fransa'da -kentli yoksulların kapatılma mekânları olan hastaneler daha önce olmakla birlikte- dilencileri kapatmak amacıyla Paris'te "depots de mendicite" (dilenci tutukevi) kurulmuş ve aynı dönemde dilencilik yasaklanarak, nerde olursa olsun yakalanan dilencilerin tutuklanarak bu kurumlara getirilmeleri emredilmiş ve izleyen yıl içerisinde Fransa genelinde 80 dilenci tutukevi açılmıştır⁷⁰. Birer kapatılma mekânı olan Dârülaceze ve Fransa'daki dilenci ev-

Görüş

Akademik
Bakış

322

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- 62 BOA, DH. DACZ., D:3, G:118. 25 Teşrinisani 1315/7 Aralık 1898.
 63 BOA, DH. DACZ., D:4, G:1. 16 Kânunuevvel 1315/28 Aralık 1899.
 64 BOA, DH. DACZ., D:4, G:2. 30 Kânunuevvel 1315/11 Ocak 1900.
 65 BOA, DH. MKT., D:2242, G:6. 26 Rebiyülahır 1317/2 Eylül 1899.
 66 BOA, DH. MKT., D:2098, G:2. 11 Rebiyülahır 1316/29 Ağustos 1898; DH. MKT., D: 2102, G:98. 20 Rebiyülahır 1315/7 Eylül 1898; DH. MKT., D:2163, G:2., 13 Ramazan 1316/25 Ocak 1899; DH. MKT., D:2177, G:55. 2 Mart 1315/14 Mart 1899; DH. MKT., D:2182, G:63. 15 Zilkade 1316/27 Mart 1899; DH. MKT., D:2269, G:39. 8 Recep 1317/11 Kasım 1899; DH. MKT., D:2273, G:15. 16 Recep 1317/19 Kasım 1899.
 67 BOA, ZB., D:18, G:60. 20 Zilkade 1312/1 Nisan 1899.
 68 Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", s. 35.
 69 Hidayet Yavuz Nuhoğlu, "Dârülaceze", Cilt: 8, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 512
 70 Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi. Ankara

lerinin bazı açılardan benzer olduğu görülmektedir. Foucault, “Deliliğin Tarihi” adlı eserinde Fransa’da 19. yüzyılda yaygınlaşan dilenci evlerine kabul edilenleri şu şekilde sıralamaktadır: “eyalet yöneticileri tarafından yapılan yargılama sonucu kapatılmaya mahkûm edilen serseriler ve dilenciler, askeri birliklerin peşine takıldıkları için tutuklanan kötü kızlar, krallık emriyle gönderilen kişiler, yoksul ve terk edilmiş meczuplar”⁷¹. Bu gurubun temel özelliği toplumsal düzeni tehdit edici birer unsur olmalarıdır. Dârülaceze ise ismini aldığı aceze kapsamında yer alan kişileri kabul etmektedir. Buna göre Dârülaceze herhangi bir sakatlığı olması nedeniyle dilenenler, güçsüz ve bakacak kimsesi olmayan yaşlılar, bakıma muhtaç hastalar, sakatlar, felçliler, herhangi bir geliri ve kimsesi olmayan kadınlar, kimsesiz bebekler ve yetim çocukları kabul edecektir⁷². Ayrıca Dârülaceze depots de mendicite ile benzer şekilde misafirlerini eğiterek bir meslek sahibi yapmayı amaçlamaktadır. Dilenci evine getirilen kişiler ise benzer şekilde kundura yapımı, çorap yıkama veya çorap örme gibi cinsiyetlerine uygun işlerde çalıştırılır ve karşılığında aldıkları ücretin yarısı kendi hesaplarında saklanırken, yarısı da dilenci evine bırakılırdı⁷³. Dârülaceze iç tüzüğüne göre “Dârülaceze’ye alınanlar için, kadın ve erkekler mahsus ayrı ayrı imalathaneler kurulacak, çalışma gücü olanların burada ürettikleri mallar, sergilerde ve Ramazan ayında, Beyazıt Camii avlusunda satılacak, elde edilen paranın üçte biri Dârülaceze’ye gelir kaydedilecek, üçte ikisi sanatkârlar arasında paylaşılacaktır”⁷⁴. Fransa’daki örnekle benzer şekilde bu grupta yer alan kişiler de gelip geçeni rahatsız etmesi, yarattığı çirkin görüntü ve bu kişilerin çeşitli suçlara karışmasının yarattığı ahlaki çöküntü ve toplumsal bunalım sonucu toplumsal düzeni tehdit etmiştir. Kapatma pratiği de Avrupa’daki örnekleriyle benzerlik göstermektedir. Örneğin Fransa’da en önemli kapatma kurumlarından biri olan Genel Hastane’ye başlangıçta hiçbir ayırım yapmadan yaşlılar, sakatlar, çalışmayan veya çalışmak istemeyen kimseler, eşcinseller, akıl hastaları kapatılmaktaydı. Daha sonra 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başında, Fransız Devrimi döneminde ayrımlar yapıldı; akıl hastaneleri tumarhaneye, gençler islahevlerine, suçlular hapishaneye kapatılmaya başlanmıştır⁷⁵. Osmanlı Devletinde ise Dârülaceze iç tüzüğünde kapatılan grupların özelliğine göre farklı kurumlara kapatıldıkları görülmektedir. Buna göre kimsesiz

görsel

Akademik Bakış

323

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

2006. s. 583; Paul Lawrence, *The Police and Vagrants in France and England during the Nineteenth Century*. Polizia ordine pubblico e crimine tra città e campagna: un confronto comparativo. (Ed. Livio Antonelli). Seminario di Studi, Messina, 29-30 novembre 2004, 2010 s. 50.

71 Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, s. 583.

72 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 1.

73 Elif Kocabaş, “Dilencilik Meselesiyle Mücadele Bağlamında Darülaceze”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 106.

74 Nurettin Birol, “II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Darülaceze’nin Yapımı ve Halil Rıfat Paşa’nın Çalışmaları”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13, 2017, s. 46.

75 Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, s. 106.

ve sakat vatandaşlar sokaklardan incitilmeden zabıtalarca toplanacak, bulaşıcı hastalığı olanlar ayrı koşullara alınacak, hasta olmayanlar yıkanıp giydirildikten sonra koşullara konulacak, cüzzamlılar ve deliler ise kabul edilmeyecekti⁷⁶. Zira cüzzamlılar toplanarak Miskinler Dergâhına gönderilirdi⁷⁷. Dolayısıyla modernizmin bir gereği olarak Osmanlıda kapatılanların ayrıştırılarak tecrit edildiği görülmektedir.

Sonuç olarak dilencilikle mücadele amacıyla kurulan Dârülaceze kurumunun bir kapatılma mekânı olduğu görülmektedir. Goffman'ın total kurumlar için yaptığı "toplumun genelinden oldukça uzun bir süre için koparılmış ve benzer bir durumda olan çok sayıda bireyin (...) ikamet ve çalışma yeri"⁷⁸ tanımı Dârülaceze için de geçerlidir. Zira Goffman'ın kavramla ilgili yaptığı sınıflandırmalar arasında Dârülaceze de yer almaktadır. Dârülaceze aceze kapsamına giren kişileri barındırıp beslemek, bakmak, onları dilenmekten kurtarıp, eğiterek bir meslek sahibi yapmak amacıyla açılmış olmakla birlikte açılışından itibaren birkaç yıl içerisinde nüfusunun da bin kişiyi geçtiği görülmektedir⁷⁹. Bu özellikleriyle Dârülaceze'nin bir total kurum niteliği taşıdığı söylenebilir. Ayrıca sokaklardan toplanan dilencilerin ve kimsesiz çocukların Dârülaceze'ye getirilerek burada kurulan atölyelerde eğitilmesi ve çalıştırılması kuruma bir tür iş-evi (darüssaray) özelliği de kazandırmaktadır⁸⁰. Zira Dârülaceze Kurumu Fransa'da dilenciler için bir tür iş evi olan "depots de mendicite" örnek alınarak oluşturulmuştur. Diğer yandan gerek dilencilerin göz önünden uzaklaştırılması amacı taşınması, gerekse kuruma getirilenlerin atölyelerde çalıştırılmak yoluyla disiplinize edilmesi, Dârülaceze'ye bir tür disipliner kurum özelliği de katmaktadır.

Sonuç

Temel olarak seçilen döneme ait arşiv belgeleri ve resmî yazışmalara dayanan çalışmada, Osmanlı merkezinde dilencilik olgusu sapma, suç ve sosyal kontrol kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, dilencililiğin muhtaçlık kriterine dayandırıldığı ve gerçek anlamda muhtaç olanların dilenmesine izin verildiği, çalışabilecek kabiliyette olduğu halde dilenenler için ise kanunen suç sayıldığı ve yakalananların çeşitli cezalara çarptırıldığı görülmüştür. Bu cezalar arasında en yaygın sürgün olmakla birlikte zamanla bu kişilerin bir işe koşularak çalıştırıldıkları ve bu şekilde bedeninin ıslahına yönelik disipline edici sosyal kontrol mekanizmaları uygulanmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda aynı dönemde Avrupa'daki örnekleriyle paralellik göstermekle birlikte dilenmesi yasak olanlar için uygun görülen cezaların Avrupa'daki örneklerle göre daha hafif/insanî olduğu söylenebilir. Diğer yandan dilencililiğe yönelik algıda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir dönüşüm yaşandığı, öncesinde acıma duygusu uyandıran ve muhtaç olduk-

76 Birol, *a.g.m.*, s. 46.

77 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 17.

78 Erving Goffman, *a.g.e.*, s. 11.

79 Nuran Yıldırım, *a.g.e.*, s. 147.

80 Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", s. 37.

ları için dilenmelerine göz yumulan bir kesimken II. Abdülhamit dönemi itibariyle bu kişilerin toplumsal düzeni tehdit eden bir suç unsuru olarak görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Özellikle dönemin elitleri tarafından ahlaki bir sorun ve imparatorluğun modern imajını lekeleyen bir unsur olarak görülen dilencilik önlemek için en etkili kontrol yöntemi ise kapatmak olmuş, bu amaçla Dârülaceze müessesesi kurulmuş, kurumun açılmasıyla birlikte dilenmek yasaklanmış ve yasağa uymayanlar Dârülaceze müfettişleri tarafından sokaklardan toplanarak bir tür kapatılma mekânı olan Dârülaceze'ye getirilmeye başlanmıştır. Bu durumun modern devletin toplumsal düzen anlayışıyla uyduğu görülmüştür. Zira modern devlet için toplumsal düzen için tehdit oluşturan her türlü unsur öteki veya yabancı olarak görülmektedir. Bu doğrultuda modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti de serseriler ve işsiz-güçsüzlerle birlikte dilenciler de toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olarak görülmüş ve bir ötekileştirme tekniği olarak göz önünden uzaklaştırılma süreçlerine tabi tutulmuşlardır.

Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Dârülaceze Müdüriyeti (DH. DACZ.), 3-106; 3-108; 3-118; 3-98; 3-99; 4-1; 4-2.

Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT.) 1729-97; 2098-2; 2102-98; 2117-2; 2163-26; 2177-55; 2182-63; 2242-6; 2269-39; 2273-15; 2309-50; 2379-131; 2242-6; 2422-46.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 52-70.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM.), 472-20; 707-11.

Sadaret Mektubi Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.), 9-50.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 1284-27; 1293-11

Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), 61-103.

Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. ZB.), 12-46.

Zabtiye (ZB.), 18-60.

Kitap ve Makaleler

ADAK, Ufuk, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BABA, Yasemin, "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları", *İÜHFİM*, Cilt: LXXI, S. 1, 2013, s. 79-106.

BEKTAŞ, Rahşan B.- Bakacak, Ayça Gelgeç, "Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(3), 2009, s. 33-48.

BİROL, Nurettin, "II. Abdülhamid Dönemi Hayır Kurumlarından Darülaceze'nin Yapımı ve Halil Rifat Paşa'nın Çalışmaları". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5(13), 2017, s. 33-53.

BİRTEK, Fatih, "Dilencilik Suçu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 2014, s. 121-172.

DEFLEM, Mathieu, "Deviance and Social Control" *The Handbook of Deviance* (Ed. Erich Goode), Wiley Blackwell, 2015.

göz

Akademik
Bakış

325

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

- DEMİR, Emel, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- DEMİRTAŞ, Mehmet, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Kamu Düzenini Bozan Gruplara Karşı Yürütülen Mücadele". *Bellekten*, Cilt:81, Sayı:291, 2017, s. 481-524.
- DOĞAN, Cem, "Kırım Harbi'nden I. Dünya Savaşına İstanbul'da Dilencilik Olgusuna Bir Bakış (1853-1914)". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:6, 2015, s. 151-173.
- ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları IV*, (Ed: H. İnalçık, N. Göyünç ve H. W. Lowry). Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- FIRAT, Derya, "Kapatılma Mekânlarına Bakmanın Kavramsal Araçları: 'Total Kurum', 'Disipliner Kurum' ve 'Kamp'". *Teorik Bakış*, Sayı:4, 2014, s. 11-25.
- FOUCAULT, Michel *Büyük Kapatılma*, (çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- FOUCAULT, Michel, *Deliliğin Tarihi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi. Ankara 2006.
- FOUCAULT, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay) İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- GİDDENS, Anthony- Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.
- GOFFMAN, Erving, *Tımarhaneler*, (çev. Ebru Arıcan), Heretik Basın Yayın Sanayi, Ankara 2015.
- HORWITZ, Allan V., *The Logic Of Social Control*, Springer, New York 1990.
- INNES, Martin, *Understanding Social Control: Deviance, Crime and Social Order*, Open University Press, Berkshire 2003.
- İÇLİ, Tülin, *Kriminoloji*. Martı Kitap ve Yayınevi, Ankara 2004.
- JANOWITZ, Morris, Sociological Theory and Social Control, *American Journal of Sociology*. Cilt: 81, Sayı: 1, 1975, s. 82-108.
- KENDALL, Diana, *Sociology in Our Times*, Wadsworth Pub, Belmont 2011.
- KOCABAŞ, Elif, *Dilencilik Meselesiyle Mücadele Bağlamında Darülaceze*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KORKMAZ, Abdullah-Bekir Kocadaş, *Toplumsal Sapma*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.
- LAWRENCE, Paul, The Police and Vagrants in France and England during the Nineteenth Century. *Polizia ordine pubblico e crimine tra città e campagna: un confronto comparativo*. (Ed. Livio Antonelli). Seminario di Studi, Messina, 29-30 novembre 2004. 2010, s. 49-60.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akinhay-Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- NUHOĞLU, Hidayet Yavuz, "Dârülaceze", Cilt: 8, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 512-514.
- ÖZBEK, Nadir, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler". *Toplumsal Tarih*, Cilt: 11, Sayı: 64, 1999, s. 34-43.
- ÖZBEK, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi". *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları) tebliğler kitabı (18-19 Ekim 2008)*, (Ed. Suvat Parin vd.). İstanbul 2008.
- ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet*

(1876-1914), İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

QUIGLEY, William P., "Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349-1834: Regulating the Working and Nonworking Poor", *Akron Law Review*, Cilt: 30, Sayı: 73, 1996, s. 73-128.

SAKAOĞLU, Necdet, "Dersaadet Dilencileri ve Bir Belge". *Tarih ve Toplum*, Cilt: 7, Sayı: 83, 1987, s. 82-88.

STANLEY, Cohen, *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*, Polity Press, Malden 1991.

ŞENGÜL, Fatma Nur, "Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamalar", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, Yıl 2017, Sayı 2, s. 9-28.

TEKİN, Zeki, "Osmanlı İstanbul'unda Dilencilik" *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (4. Cilt)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015.

TEKİN, Zeki, "XIX. Yüzyıl Avrupa'sında Dilenciliğin Önlenmesine Dair Bir Layiha" *Bir Kent Sorunu: Dilencilik (sorunlar ve çözüm yolları) tebliğler kitabı (18-19 Ekim 2008)*, (Ed. Suvar Parin vd.). İstanbul 2008.

TOKSARI, Ali, "Dilencilik", Cilt: 9, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 298-300.

TOPATEŞ, Ashıcan, *Dilenciler: Türkiye'de Yoksulluk ve Dilenme Kültürü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

TREVİNO, A. Javier, Law as a Social Control. *The Handbook of Social Control*, (Ed. Mathieu Deflem), Wiley Blackwell 2019.

ÜLGENER, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul 1981.

ÜNAL, Aylin, "Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel Bir Bakış ve Türkiye'de Çalışma Ahlakı", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:44, 2011, s. 125-145.

WEBER, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, (çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınları, Ankara 2009.

YILDIRIM, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

YILMAZ, Gaye Gökalp, "Goffman'ın Total Kurumlarına Bir Örnek Olarak Kibbutzlar ve Değişen Denetleme Biçimleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 49, 2020, s. 125-136.

İnternet Kaynakları

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> / Erişim Tarihi: 21.11.2022

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.21.pdf> Erişim Tarihi: 9.12.2022

Extended Abstract

In the most general definition, crime is behavior that violates the rules of law. Deviation is the violation of norms and values accepted by the society. In human societies, there are formal and informal rules that guide behavior for the continuation of society. While these rules ensure the continuation of the social order, the protection and continuity of the social order is realized through various social control mechanisms. Behaviors that disrupt the social order in a society may vary periodically. The phenomenon of begging can also be evaluated in this way. Begging is an activity that has existed in a wide historical time period, in different cultures and societies, and continues to exist today. Begging was tried to be brought under control by arranging different practices in different time periods in the Ottoman Empire as it is today. In this study, it is aimed to evaluate how begging was evaluated by the Ottoman administrators in the 19th century Ottoman center and what kind of social control mechanisms it was subject-

Gaz

Akademik
Bakış

327

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

ted to in the light of archival documents.

Although the begging culture in the Ottoman Empire was basically based on the Islamic religion, helping the poor and needy was glorified within the framework of this understanding, and it was not tolerated for a person to beg even though she/he was able to work. Being able to beg in the Ottoman Empire was subject to certain conditions and only the old, lonely, disabled and disabled people who belonged to the real needy group were allowed to beg. Begging despite being able to work was prohibited and these people were subjected to various sanctions if they were caught. With the influence of modernization efforts that began to take hold with the Tanzimat period, begging was no longer seen as a tolerated action, but as an important social problem and crime that needed to be prevented. II. During the reign of Abdulhamid, beggars, who were seen as a threat to the social order in the Ottoman center, were tried to be directed to areas where they could be productive within the framework of the changing work ethic of the period, and Darülaceze institution was established to combat begging. As a result, the beggars, who had previously evoked a feeling of pity and were therefore tolerated and in some cases ignored, were seen as a public order problem, a threat to the social order and started to be pushed out of the society since the second half of the 19th century has been started.

Gors

Akademik
Bakış

328

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024